

Žaneta Dvořáková (Praha)

ČESKÁ TEORIE LITERÁRNÍ ONOMASTIKY¹⁾

Zájem o vlastní jména v uměleckých textech lze sledovat již v 1. pol. 20. století – můžeme zmínit např. Parsonovu práci *Character Names in the Waverley Novels* z roku 1934 nebo Dornseiffův článek o mluvících jménech (*Redende Namen*, 1940). W. F. H. Nicolaisen²⁾ spočítal, že v soupise E. M. Rajecové *The Study of Names in Literature* lze nalézt více než tři tisíce relevantních položek publikovaných již před rokem 1950 (většinou jako součást výzkumu zaměřeného na konkrétního autora apod.), jednalo se však zatím o nesystematický výzkum.

První konferenci o literární onomastice zorganizovala Státní newyorská univerzita a *American Name Society* v červnu 1973 v Brockportu. Následoval 12. mezinárodní kongres onomastických věd (ICOS) v Bernu v roce 1976 s malou sekcí literární onomastiky.³⁾ Na 15. mezinárodním onomastickém kongresu v Lipsku v roce 1984 se již literární onomastika stala jedním z hlavních témat.⁴⁾

Situace u nás byla obdobná. Ojediněle sice nacházíme rozbory jmen v konkrétních dílech nebo u jednotlivých autorů již dříve (viz např. Benešův⁵⁾ článek o osobních

¹⁾ Dosavadní literárněonomastické bádání v Evropě bylo představeno v časopise *Onoma* (*Journal of the International Council of Onomastic Sciences*, 40, 2005): výzkum v Itálii prezentoval B. Porcelli a L. Terrusi (*Le nom et ses fonctions dans les études onomastiques en Italie*, s. 237–282), francouzskou literární onomastikou se tu zabýval P. Billy (*Les études d'onomastique littéraire française occitane*, s. 213–236), výzkum v Německu shrnul D. Krüger (*Literarische Onomastik in Deutschland zur Literatur der Neuzeit, mit einem Beispiel aus der Übersetzungspraxis*, s. 293–318) a J. Schwarz (*Literarische Onomastik und deutschsprachige Literatur des Mittelalters*, s. 319–356), polský výzkum představila Irena Sarnowska-Gieffing (*Literary Onomastics in Poland. The history of Polish research and its perspectives*, s. 257–372), ruskou literární onomastikou se zabývala Natalija Vasil'eva (*Literarische Onomastik in Russland: Versuch eines Portraits*, s. 373–395) a holandské bádání shrnula K. van Dalen-Oskam (*The study of names in Dutch literary works: a bibliographical introduction*, s. 283–292).

²⁾ W. F. H. Nicolaisen, *Schliesslich... Beschäftigung mit Namen in der Literatur (Finally... investigating names in literature)*, *Onoma. Journal of the International Council of Onomastic Sciences*, 40, 2005, s. 34.

³⁾ W. F. H. Nicolaisen, o. c. v pozn. 2, s. 34.

⁴⁾ R. Šrámek, *K teorii literární onomastiky*, *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV* 26, 1985, s. 510.

⁵⁾ J. Beneš, *Osobní jména v Jiráskově díle*, *Oběžník Kruhu přátel českého jazyka*, 4, 1951, s. 1–2.

jménech v Jiráskově díle z roku 1951 nebo Králíkova⁶⁾ práce o funkci vlastních jmen u Bezruče z roku 1962), ale literární onomastika se u nás jako disciplína začala prosazovat až během 70. let. Za jedny z prvních literárněonomastických studií u nás můžeme považovat články M. Majtánové *Vlastní jména osob v národních báchorkách a pověstech Boženy Němcové*,⁷⁾ *Jména postav ve Slovenských pohádkách Boženy Němcové*⁸⁾ a *Specifikum vlastních jmen v chodských pohádkách J. F. Hrušky*.⁹⁾ Z roku 1976 pochází i první teoretická literárněonomastická studie s názvem *Vlastní jména v umělecké literatuře*.¹⁰⁾ Její autor, K. Hausenblas, v ní definoval podstatné zásady pro výzkum literárních vlastních jmen, zdůraznil, že autoři nerozdělují svým postavám jména namátkou, „postavy nedostávají jména, která by svou latentní sémantickou náplní ukazovala jinam, zaváděla jiným směrem, než kam míří smysl díla a jeho styl, která jsou v nesouladu s úlohou postavy, jaká jí přísluší ve výstavbě celku,“¹¹⁾ je tedy podle něj třeba brát jména nikoli izolovaně, ale „na pozadí pojmenování osob (a jiných jevů) vůbec a v celkových souvislostech výstavby textu“.¹²⁾ K. Hausenblas se dále zabýval opozicí jmen působících realisticky neutrálně a jmen s aktualizovaným sémantickým obsahem. Na rozboru vlastních jmen v dílech K. V. Raise, K. Čapka a L. Fukse pak ukázal rozmanitost způsobů, jakými autoři vybírají a tvoří jména svých postav.

Pro první období literárně onomastického bádání je příznačné především zaměření se na rozbor konkrétního uměleckého textu (velice často folklórního charakteru)¹³⁾ nebo na dílo jednoho autora. Většinou se analyzuje jazyková výstavba a způsob tvoření jmen, výběr existujících jmen, jejich estetické působení apod.¹⁴⁾

⁶⁾ O. Králík, *K funkci vlastního jména v tvorbě Petra Bezruče*, Slavica Pragensia IV, Praha 1962, s. 721–726.

⁷⁾ M. Majtánová, *Vlastní jména osob v národních báchorkách a pověstech Boženy Němcové*, Zpravodaj Místopisné komise ČSAV 12, 1971, s. 377–387.

⁸⁾ M. Majtánová, *Jména postav ve Slovenských pohádkách Boženy Němcové*, Zpravodaj Místopisné komise ČSAV 13, 1972, s. 391–397.

⁹⁾ M. Majtánová, *Specifikum vlastních jmen v chodských pohádkách J. F. Hrušky*, Zpravodaj Místopisné komise ČSAV 16, 1975, s. 152–157.

¹⁰⁾ K. Hausenblas, *Vlastní jména v umělecké literatuře*, Naše řeč, 59, 1976, s. 1–12.

¹¹⁾ K. Hausenblas, o. c. v pozn. 10, s. 2–3.

¹²⁾ K. Hausenblas, o. c. v pozn. 10, s. 1.

¹³⁾ „Folklórní“ onomastika bývá někdy vyčleňována z literární onomastiky. (Srov. M. Majtán, *Literárna onomastika a vysoké školy*. In: B. Dejmeck – R. Šrámek /eds./, *Onomastika jako společenská věda ve výuce a školské praxi*. Sborník přednášek z 1. celostátního semináře *Onomastika jako společenská věda ve výuce a školské praxi*, Hradec Králové 1984, s. 78.)

¹⁴⁾ M. Majtán, o. c. v pozn. 13, s. 80.

V 80. letech se literární onomastika stává předmětem diskusí na konferencích i u nás (např. na VIII. slovenské onomastické konferenci v roce 1980 nebo na I. československé onomastické konferenci v Trojanovicích v roce 1982).¹⁵⁾ V hojnější míře začínají být publikovány materiálové studie – za všechny jmenujme např. objevnou studii J. Holého Funkce jmen postav v dílech Karla Čapka a Vladislava Vančury.¹⁶⁾ Autor se v ní kromě analýzy pojmenovávacích strategií obou spisovatelů věnuje i teoretickým otázkám, jména literárních postav přitom chápe jako nedílnou součást poetiky celého díla, naznačuje roli, kterou při výběru jmen postav sehrává žánr nebo kulturní tradice, a jako jeden z prvních se zabývá postavami beze jména. Začínají se objevovat články o problematice jmen v uměleckém překladu.¹⁷⁾ Nemnohé teoretické práce z tohoto období navazují na výzkum literárních jmen v zahraničí (zvláště v Německu a v Polsku), stěžejním pojmem je u nich především funkce a společenské působení literárních jmen (M. Knappová,¹⁸⁾ R. Šrámek,¹⁹⁾ ze slovenských autorů M. Majtán).²⁰⁾ Jakýmsi vyvrcholením tohoto období se stal celostátní seminář „Onomastika a škola“ v Prešově v roce 1990, který byl celý věnován literární onomastice. Zazněla zde řada zajímavých příspěvků, za klíčovou lze označit zvláště studii M. Knappové Funkce vlastních jmen v literárních textech,²¹⁾ v níž v návaznosti na K. Gutschmidta představila jednotlivé funkce literárních jmen (individualizační, klasifikující, charakterizační, asociační a estetickou). Literární onomastiku přitom Knappová neomezuje na umělecké texty, ale chápe ji široce jako stylistickou onomastiku.

Od 90. letch již má literární onomastika své stálé místo na onomastických konferencích, je považována za relativně mladou, leč již dostatečně zavedenou

¹⁵⁾ M. Majtán, o. c. v pozn. 13, s. 80.

¹⁶⁾ J. Holý, Funkce jmen postav v dílech Karla Čapka a Vladislava Vančury, Česká literatura 32, 1984, s. 459–476.

¹⁷⁾ Např. M. Jindra, K problematice vlastních jmen v uměleckém překladu, Acta Universitatis Carolinae, Philologica 4–5, Slavistica Pragensia XXIII, Praha 1980, s. 175–180; A. Macurová, Poznámky k vlastním jménům v překladu, Zpravodaj Místopisné komise ČSAV 26, 1985, s. 432–439; M. Knappová, K překládání osobních jmen a jazyková komunikace. In: K. Zierhoffer (ed.), V. Ogólnopolska konferencja onomastyczna, Poznań 1988, s. 164–167 atd.

¹⁸⁾ M. Knappová, Rodná jména v české literatuře. In: J. Tax (ed.), Přednášky z letní školy slovanských studií, 31, Praha 1989, s. 85–92.

¹⁹⁾ R. Šrámek, o. c. v pozn. 4, s. 510–516.

²⁰⁾ M. Majtán, o. c. v pozn. 13.

²¹⁾ M. Knappová, Funkce vlastních jmen v literárních textech. In: M. Blichka (ed.), Acta Facultatis Paedagogicae Universitatis Šafarikanae, Slavistica 28, Zv. 3. Onomastika a škola, Prešov 1992, s. 12–16.

disciplínu, zároveň však např. R. Šrámek²²⁾ nebo K. Gutschmidt²³⁾ poukazují na její terminologickou a metodologickou rozkolísanost, nedostatečnou teoretickou propracovanost a na problém vymezení rozsahu jejího zkoumání. Z teoretických prací tohoto období bychom měli zmínit příspěvek L. Lederbuchové Pojmenování postavy ve struktuře uměleckého textu, v němž se zabývala vztahem mezi postavou a jménem a konstatovala, že jméno „pomáhá utvářet význam nejen v rovině jazykové, ale i kompoziční a tematické, podílí se na utváření obsahu a smyslu uměleckého sdělení.“²⁴⁾ Píší se diplomové práce o vlastních jménech (zvláště na univerzitách v Hradci Králové, Ostravě, Ústí nad Labem a v Brně). Začínají se objevovat studie zabývající se literárními jmény, která dosud stála na okraji zájmu, zvláště toponymy²⁵⁾ a zoonymy.

V roce 2000 vyšel soubor starších literárněonomastických statí S. Pastyřika pod názvem Vlastní jména v literatuře a škola. Autor se v úvodní, teoretické části zamýšlel nad vymezením literární onomastiky a navrhl hovořit o ní spíše jako o „onymické stylistice“ a v jejím rámci rozlišovat literární a folklórní onomastiku a onymickou stylistiku v užším pojetí.²⁶⁾ S. Pastyřík byl též jedním z organizátorů 8. celostátního semináře „Onomastika a škola“, který se konal v Hradci Králové v roce 2008 a který byl celý zasvěcen literární onomastice.

Za nejpodnětnější studie posledních let považujeme práce literárních teoretiček D. Hodrové Jméno postavy v románu a L. Jungmannové Jméno postavy v dramatu.²⁷⁾ Jméno postavy je pro ně místem významného sémantického dění. D. Hodrová věnuje velkou pozornost postavám beze jména, změnám jmen v průběhu děje či jménům-převlekům, neboť „subjekt se touží konstituovat i skrze jméno. Jméno přestává být něčím vnějším a nahodilým, a začíná být čímsi vnitřním, bytostným, spjatým s existencí, jejím poznáním, s prohloubením identity.“²⁸⁾ Hodrová rozlišuje přístup k výběru jmen, který je typický pro realistickou a pro romantickou poetiku, zabývá se mimo jiné též systémem jmen a celkovou pojmenovovací situací. L. Jungmannová

²²⁾ R. Šrámek, o. c. v pozn. 4, s. 510.

²³⁾ K. Gutschmidt, Interdisciplinárne postavenie literárnej onomastiky. In: M. Majtán (ed.), X. slovenská onomastická konferencia, Bratislava 13.–15. 9. 1989. Zborník referátov, Bratislava 1991, s. 203.

²⁴⁾ L. Lederbuchová, Pojmenování postavy ve struktuře uměleckého textu. In: R. Šrámek – J. Bartůňková – V. Koblížek (eds.), Onymické systémy v regionech. Sborník příspěvků z V. semináře „Onomastika a škola“, Hradec Králové 1995, s. 215–222.

²⁵⁾ Zde jmenujme především článek J. Davida, Ty lesovské stráně... K literární a filmové topologii. In: A. Jaklová (ed), Komunikace – styl – text. Sborník z 1. mezinárodní lingvistické konference, České Budějovice 2005, s. 171–175.

²⁶⁾ S. Pastyřík, Vlastní jméno v literatuře a škola, Hradec Králové 2000, s. 10.

²⁷⁾ Obě in: D. Hodrová, ... na okraji chaosu... Poetika literárního díla 20. století, Praha 2001.

²⁸⁾ D. Hodrová, Jméno postavy v románu. In: o. c. v pozn. 27, s. 610.

se věnuje jménům v titulech děl a také seznamům postav, které bývají součástí dramatického textu. Všímá si toho, jak se postavy oslovují, vymezuje kategorii postav-funkcí, zamýšlí se nad intertextovými vztahy mezi jmény atd.

Nutno však říci, že zmiňované české teoretické práce jsou spíše ojedinělými výjimkami, v literárněonomastickém zkoumání jednoznačně převažují články, které analyzují zajímavá jména v jednom konkrétním textu, u jednoho autora nebo v jednom žánru, jsou to tedy nejčastěji práce materiálové, velice cenné, avšak bez většího teoretického přesahu. Nejvíce se publikují studie zabývající se antroponymy, pouze ojediněle se objevují rozbory literárních toponym. Vychází se přitom především z prózy, méně často z dramatu a téměř vůbec ne z poezie. Pozornost se „soustřeďuje především na způsoby pojmenování, výběr vlastních jmen, jejich slovotvorných typů, konkrétních jmen (eventuálně jejich novotvoření), a to se zřetelem k jejich funkci v textu a k objektu, který budou pojmenovávat, dále na jejich vztah k reálnému onymickému systému a normě i k apelativní slovní zásobě“.²⁹⁾ Další práce se zabývají problematikou překladu, ale i ony jsou většinou výčtem příkladů dobře a špatně převedených jmen.

Česká literární onomastika je stále tak trochu popelkou, zvláště v oblasti teorie a metodologie. Inspirovat bychom se přitom mohli v zahraničí, zvláště v Německu nebo v Polsku, kde je teoretickým otázkám vlastních jmen v textu věnována velká pozornost. V záběru zkoumání by nám mohla posloužit za příklad též Itálie, kde se pracuje na tak rozsáhlých projektech, jako je např. Slovník fiktivních míst v literatuře,³⁰⁾ uvažovalo se o Onomastickém slovníku postav v italské literatuře,³¹⁾ již několik let tu pod vedením F. Iodice probíhají rozhovory s italskými spisovateli o pojmenovávání postav v jejich dílech,³²⁾ pravidelně vychází i literárněonomastický časopis *Il nome nel testo* (Jméno v textu) apod.

²⁹⁾ M. Knappová, o. c. v pozn. 21, s. 12–13.

³⁰⁾ A. Ferrari, *Dizionario dei luoghi immaginari della letteratura*, Torino 2007.

³¹⁾ E. Caffarelli, *Dizionario Onomastico dei Personaggi della Letteratura Italiana*, *Rivista Italiana di Onomastica*, V, 1999, s. 373–396.

³²⁾ A. Brendler, *Interviste a scrittori italiani: Versuch einer unmittelbaren literarischen Onomastik*. In: E. Brylla – M. Wahlberg (eds.), *Proceedings of the 21st International Congress of Onomastic Sciences*, 1, Uppsala 2005, s. 380–388; A. Brendler, *Interviste a scrittori italiani sui nomi: un rapporto di ricerca*. In: M. G. Arcamone – D. de Camili – B. Porcelli (eds.), *I Nomi nel tempo e nello spazio. Atti del XXII. Congresso Internazionale di Scienze Onomastiche*, III, Pisa, 2006, s. 19n.

Summary

Czech Theory of Literary Onomastics

Literary onomastics is relatively young discipline of research. We can find few articles about literary names in 1950's. However, literary names have been studying systematically since 1970 in our country. Especially analysis of concrete literary work and work of one author were in a centre of interest in the first period of research. They were focused on language structure of names, choosing or creating names, their aesthetic function etc. The first Czech theoretical article about names in literature was written by K. Hausenblas in 1976.

In the second period of research (in 1980's) many material studies were published. Especially literary anthroponyms were analyzed. Problems of translation of names were discussed as well. Theoretical studies of this period were concentrated on functions and social aspects of literary names (e. g. M. Knappová, M. Majtán). In 1990 the first conference about literary onomastics took place in Prešov (Slovakia).

Since 1990's literary onomastics has been also occupying by literary toponyms or zoonyms. Many diploma theses were written about names in literature. However, there were felt a lack of theoretical and methodological background (R. Šrámek). Important studies were published during last years (D. Hodrová, L. Jungmannová). In 2008 the second conference about literary onomastics was organized in Hradec Králové.

Keywords

literary onomastics, theory